

**Orxan Məmmədovun 20 yanvar 2019-cu
ildə müqəddəs Qum şəhərində ruhanilər
üçün etdiyi çıxış.**

**Sonradan bu çıxış bir neçə dəfə
yayımanıb**

Azərbaycan Araşdırma Mərkəzi

Əuzu billahi minəş-şeytanir-racim. Bismillahir-Rahmənir-Rahim. Əlhəmdilləhi-rəbbil-ələmin. Allahummə salli əla Muhəmmədin və ali-Muhəmməd.

Bütün İslam şəhidlərinin, o cümlədən Azərbaycan İslam şəhidlərinin və ən əsası, vilayətin ilk şəhidi olan xanım Fatiməyi-Zəhranın (s.ə) pak ruhlarını salavatla yad edək.

Allahummə salli əla Muhəmmədin və ali-Muhəmməd və əccil fəracəhum.

I hissə — Saxta vətənpərvərlik bəlası

Biz bu günkü qısa söhbətimizdə tarixi hadisələrə ardıcıl və bir-biri ilə bağlı şəkildə nəzər yetirməyə çalışacağıq. Tarixi hadisələrə bir neçə prizmadan baxmaq olar. Bunlardan biri budur ki, hansısa tarixi hadisə baş verib və artıq keçmişdə qalıb; “Allah rəhmət eləsin”, — deyib keçək. Məsələn, deyirlər: “Yezid İmam Hüseyni (ə) öldürdü. Allah həm Yezidə rəhmət eləsin, həm də İmam Hüseynə (ə). Tarix artıq geridə qalıb, gəlin onu araşdırmayaq, bitdi-getdi”. Bu, çox təhlükəli bir yanaşmadır. Təəssüf ki, İslam dünyasında tariximizdə baş vermiş hadisələrə bu cür yanaşan bəzi dairələr mövcuddur.

İkinci yanaşma budur: bir hadisə baş verib, biz də hər il toplaşaraq onu yad edirik, söhbətlər aparırıq, məzarların üstünə çiçəklər düzürük, sinə vurub mərasimlər keçiririk və bununla da iş bitir. Bu, əvvəlki yanaşma ilə müqayisədə bir qədər daha təkmlil forma olsa da, arzu olunan nəticəni vermir. Çünki işin mahiyyətini kənara qoyub yalnız zahiri tərəfi ilə kifayətlənsək, bu hadisələr bir məktəbə çevrilə bilməz.

Təəssüf ki, vaxtımız məhdud olduğu üçün bunun dəlillərinə geniş toxuna bilmirəm. Lakin fakt budur ki, biz sinə vururuq, ağlayırıq, hər il qeyd edirik, amma bu ruh gündəlik həyatımıza sirayət etmir. Bunun isə müxtəlif səbəbləri var.

Digər bir baxış isə “palaza bürün, elnən sürün” prinsipidir. Soruşanda ki, “Niyə qeyd edirsən?”, cavab verilir: “Hamı edir, biz də edirik”. Niyə İmam Hüseynə (ə) ağlayırsınız? Cavab budur ki, hamı ağlayır.

Niyə məclisə gedirsiniz? — Hamı gedir. Niyə 20 Yanvarı qeyd edirsiniz? — Çünki qayda belədir; etməsək, olmaz. Camaat bizə pis baxar. Filankəslər keçirir, gərək biz də keçirək. Bax, bu, saxta vətənpərvərlikdir. Təəssüf ki, cəmiyyətdə az-çox müşahidə olunan bu hal əslində bir faciədir. Gəlin başqalarını tənqid etməkdənsə, hər birimiz özümüə tənqidi nəzərlə baxaq. Əlbəttə, söhbət təhqirdən yox, sağlam tənqiddən gedir. Çünki bəzi məsələlərdə özümüə qarşı tənqidi yanaşmasaq, işimiz irəli getməz.

Digər mühüm məsələ isə baş verən tarixi hadisələrə yanaşma tərzimizlə bağlıdır. Biz bu hadisələrə necə baxmalıyıq? Əslində, hər bir tarixi hadisə keçmişlə gələcək arasında bir rabitə, bir həlqədir. Yəni tarix keçmişdən doğru və gələcək onun üzərində qurulur.

Mən bir neçə tarixi hadisəni nümunə gətirərək onları 20 Yanvar faciəsi ilə müqayisə edəcəyəm. Bu məsələdə əsas yük biz tələbələrin üzərinə düşür. Artıq neçənci dəfədir ki, bura dəvət olunub çıxış edirəm. Əvvəlki çıxışlarımda da qeyd etdiyim kimi, mən artıq özünü “ziyalı” hesab edən müəyyən təbəqədən ümidimi bir həddə qədər üzmüşəm. Onlar bu məsələlərin mahiyyətini dərk etməkdə çətinlik çəkirlər.

Məsələn, onlara “20 Yanvar hadisəsi İmam Hüseyn (ə) məktəbinin yaratdığı ictimai ruhun təsiridir” dedikdə, buna təəccüblə yanaşırlar.

Biz hesab edirik ki, milli məfkurəmiz və milli düşüncə sistemimiz 20 Yanvar hadisəsi üzərində köklənməlidir. 20 Yanvar elə bir həlqədir ki, bizi həm Aşura məktəbinə bağlaya bilər, həm də mənəviyyat və zühur fəlsəfəsinə çatdırı bilər. Təəssüf ki, çoxları bunu anlama bilmir. “Milli məfkurə” deyən kimi insanların ağlına yalnız “Bozqurd” kimi anlayışlar gəlir.

II hissə — Tarixi hadisənin fikir məktəbinə çevrilməsi

Bunların nə vaxt aşılındığını bilirsinizmi? Bu fikirlər, bu millətçilik düşüncələri Sultan Səlim Yavuzun dövründə, xüsusilə Çaldıran döyüşü ərəfəsində ortaya atıldı. Müasir dövrdə isə eyni ayrılıq toxumlarını ingilis Lourens ərəb dünyasında səpdi.

Məsələn, 20 Yanvardan bir il əvvəl — 1989-cu ildə Fərqanədə özbəklərlə Məshəti türklərini bir-birinə qırdıranlar da məhz bu düşüncəni yayanlar idi. Təəssüf ki, bəzi insanlar hələ də bu dar çərçivədən kənara çıxa bilmirlər. Ona görə də mən əksər ziyalılarımızdan — hamısını demirəm, amma bir çoxundan — artıq ümidimi kəsmişəm. Mən tələbələrdən xahiş edirəm ki, bu məsələyə çox diqqətlə yanaşınlar.

Tarixi hadisə fikir məktəbinə çevrilməlidir.

Baxın, bir neçə hadisəni sizin üçün nümunə gətirim. Fransada 1789-cu ildə Böyük Fransa İnqilabı baş verdi, Bastiliyaya hücum edildi. Bu, 20 Yanvarla müqayisədə elə də böyük bir hadisə deyil. Amma sonra nə baş verdi? Biz hadisənin yaxşı və ya pis olması ilə maraqlanmırıq, sırf hadisələri təhlil edirik.

Bundan sonra Fransa İnqilabı davam etdi və təxminən on il ərzində qələbəyə çatdı. Bu hadisə — Böyük Fransa İnqilabı — Avropada yeni bir mədəniyyət formalaşdırdı. Bastiliyadan başladı, on il davam etdi və nəticədə hər yerə sirayət edən yeni bir mədəniyyət meydana gətirdi. Bunun yaxşı və ya pis olması ilə işimiz yoxdur. Hər halda, bəzi sahələrdə inkişafa səbəb ola bildi.

Əslində, Bastiliya hadisəsi 20 Yanvar hadisəsi ilə müqayisədə elə də böyük bir hadisə deyildi. Amma bilirsinizmi, fərq nədədir? Onlar Bastiliya hadisəsindən, Fransa İnqilabından uyğun bir “məktəb” yarada bildilər. Biz isə hələ ki bunu edə bilməmişik.

Bunun səbəbləri çoxdur. Burada hamısını açıqlaya bilmirəm, çünki bu, geniş vaxt tələb edən mövzudur. Amma fakt budur ki, biz 20 Yanvarı bir məktəbə çevirməyi hələ bacarmamışıq. 20 Yanvar mənim üçün bir inqilabın işartısı idi. Lakin bu cür inqilablar baş verəndə cəmi 10–

15 faiz siyasi azadlıq gətirir. Ondan sonra müxtəlif sahələrdə başqa inqilablar da baş verməlidir.

“İnqilab” deyəndə bəzilərinin ağlına dərhal silah və bu kimi şeylər gəlir. Xeyr, inqilabın müxtəlif mərhələləri var və ən azı 10–15 sahədə inqilab baş verməlidir: incəsənətdə, siyasətdə, mədəniyyatda, əxlaqda, iqtisadiyyatda, hərbi sahədə və digər sahələrdə.

Əgər inqilabı unutsanız, o inqilab öləcək. Ya da başqaları istifadə edəcək. Fransada bu hadisənin unudulmasına imkan vermədilər. Buna görə də yeni bir mədəniyyət formalaşdırmağa gücləri çatdı. Bunu bacardılar. Yenə deyirəm, hadisənin yaxşı və ya pis tərəfləri ilə işimiz yoxdur. Lakin fakt budur ki, onlar müəyyən sahələrdə inkişafa nail oldular.

Başqa bir nümunəyə baxaq. 1917-ci ildə Qış sarayına hücum oldu. Bu, əslində, kiçik bir hadisə idi; qan tökülmədi, sadəcə silahla hədələdilər. Lakin bundan necə böyük bir məktəb yaratdılar? Sovet məktəbi hər halda bir məktəb idi. Müxtəlif sahələrdə inqilab etdilər və dünyanın yarısını öz təsirləri altına sala bildilər. Bu, bir hadisədən məktəb yaratmağın nümunəsidir.

Biz isə oturub düşünməliyik: milli şüurumuz nəyin üzərində köklənməlidir? Bizim artıq əlimizdə 20 Yanvar kimi hadisələr var. Bəs niyə indiyədək onların üzərində işləməmişik? Oktyabr İnqilabı bir məktəbə çevrildi və öz nəticəsini verdi. Yenə vurğulayıram, məsələnin haqq və ya

batil olması ilə işim yoxdur. Əsas məsələ budur ki, onlar bu hadisədən bir fikir məktəbi yarada bildilər və buna müvəffəq oldular. Bundan sonra Sovet imperiyası həmin məktəbin əsasında müxtəlif sahələrdə inqilablar həyata keçirdi. İqtisadiyyatda inqilab etdilər, planlı iqtisadiyyat modelini ortaya qoydular. Hərbi, ictimai və yüzlərlə başqa sahədə dəyişikliklər etdilər.

Biz isə elə bilirik ki, bircə inqilab etməklə, on nəfərin qanının tökülməsi və ya hakimiyyətin dəyişməsi ilə dərhal bir möcüzə baş verəcək. Əslində isə belə bir şey mümkün deyil.

Mən yenə deyirəm: 20 Yanvar məsələsinə inqilabın bir hissəsi kimi baxıram. Azərbaycan tarixçilərindən bunu deyənə rast gəlməmişəm; hələ 20 Yanvar məsələsini inqilab kimi görən bir tarixçiye rast gəlməmişəm.

Halbuki inqilab canlı bir varlıq, bir orqanizm kimidir. O, daim hərəkətdə olmalı və irəli getməlidir. Əgər sən onu dayandırsan, artıq nəticəsi olmayacaq. Bu həlqə qırılıb əvvəlki həlqə sonrakı həlqədən ayrılırsa, o, sadəcə bir tarixi hadisəyə çevrilər.

Onda “Allah həm Yezidə rəhmət eləsin, həm də İmam Hüseynə; vurdular, bir-birini öldürdülər, biz orada deyildik...” kimi yanaşmalar ortaya çıxar.

Əgər Zeynəb (s.ə) — ruhumuz onun hərəminin daşına və torpağına fəda olsun — olmasaydı, İmam Hüseynin (ə) bu işinə də belə baxacaqdılar: “Bir nəfər digərini vurub

öldürdü, Allah rəhmət eləsin, biz orada deyildik". İslam dünyasında buna cəhd də olub.

1979-cu ildə İranda baş verən inqilab İslam İnqilabı idi və inqilablar tarixində yeni bir model ortaya qoydu. Xüsusilə Yaxın Şərqdə, yaxud Qərbi Asiyada din əsasında baş verən ilk inqilab idi. Qiyamlar olmuşdu, amma bu mənada inqilab olmamışdı. Bu, yeni bir söz idi.

III hissə — İnqilabın davamlılığı və nəzəriyyə ilə praktikanın əlaqəsi

Amma bu inqilab bitdimi? Kim “bitib” deyirsə, xəyanət edir. İnqilab bitən deyil; onun ardınca mütləq başqa inqilablar gəlməlidir. Bunların bəziləri qanlı, bəziləri isə qansız, yəni fikir sahəsində olmalıdır.

Dediym kimi, bu, zaman tələb edir. Müxtəlif sahələrdə — ədəbiyyatdan tutmuş siyasətə, idarəetmə üsulundan iqtisadiyyata qədər — bəlkə də yüzə yaxın inqilab saymaq olar. Əgər inqilab yeni bir söz deyə bilmirsə, o, inqilab deyil.

Başqa bir tarixi hadisəyə işarə edirəm. Təxminən XIX əsrin əvvəllərində İranda, Qəzvinə Fatimə Zərrintac (Tahirə Qürrətüleyin) adlı bir xanım var idi. O, Babi hərəkatının nümayəndəsi idi. Nə etdi? Başını açdı. Çox tanınmış ailədən olduğu üçün heç kim ona bir söz deyə bilmədi. Başqalarını isə buna görə vurub öldürürdülər. Təxminən

yüz il sonra Azərbaycanda bundan bir “məktəb” yaratdılar. Kim? Cəfər Cabbarlı “Sevil” pyesini məhz ondan ilham alaraq yazdı. Siz onu oxuyun. Bəs bunun təsiri nə oldu? Fatimə Zərrintac məktəbi Fatimeyi-Zəhra (s.ə) məktəbinin qarşısında dayandı və xalq ada bunu qəbul etdirdilər.

Məsələnin bir hissəsində təqsir bizim üzərimizə düşür. Niyə özümüzü tənqid etməkdən çəkinirik? Günahın bir hissəsi bizdədir: zamanın, dövrün və insanların dilini tapa bilmədik, onlarla öz dillərində danışmağı bacarmadıq. Amma Cəfər Cabbarlı gəldi və bunu pyes dili ilə, ədəbiyyat, incəsənət dili ilə camaata çatdırdı. Bundan sonra on minlərlə qadın hicabını çıxarıb atdı. Daha sonra Bakıda həmin Sevilə — əslində isə Zərrintaca, Fatimə Zərrintaca — heykəl qoydular. Ona Qürrətüleyin deyirlər, Tahirə deyirlər, müxtəlif adlar verirlər. O, babilərin simvoludur, əxlaqsız bir qadındır. Bakıda ona elə bir heykəl qoydular ki, insan ona baxanda özünü ona oxşatmaq istəyir.

Bəs biz 20 Yanvar haqqında nə etmişik? 20 Yanvar nə ədəbiyyatımıza lazımi səviyyədə daxil ola bilib, nə də gündəlik həyatımıza. Hansı sahəməizə nüfuz edib? Əgər 20 Yanvar haqqında çəkilən filmlərə və bütün rəsm əsərlərinə baxsanız, onların insanlarda soyuqluq, bədbinlik və qorxudan başqa bir şey yaratmadığını görərsiniz. Çox cüzi hissələr var ki, orada xalq meydana çıxır, qışqırır və şüar verir, insanda bir qədər şücaət hissi

varanır. Bununla məktəb yaratmaq olarmı? Bununla xalqın azad gələcəyini təmin etmək olarmı? Hansı xalqda 20 Yanvar kimi bir hadisə olsaydı, ondan bir möcüzə yaradar və bu hadisə əsasında öz tarixini tamamilə dəyişərdi. Necə ki, mən nümunələr gətirdim; İspaniya və Kuba inqilablarını misal göstərdim. Digər inqilabları isə hələ qeyd etmirəm. Amma biz 20 Yanvarla bağlı hələ ki heç nə etməmişik. Yenə deyirəm, bu ziyalılara mənim ümidim yoxdur. Bunu tələbələr etməlidirlər. Tələbələr bunu etmək üçün müxtəlif sahələrdə söz sahibinə çevrilməlidirlər. Çünki bu hadisənin cəmiyyətlə əlaqəsini kəşf etmək üçün həm tarixi bilmək, həm də əqli elmlərdən xəbərdar olmaq lazımdır. Bəziləri “əqli elm” deyən kimi dərhal: “Fəlsəfə, vəhdəti-vücud... Allah lənət eləsin, kafirdir”, — deyib məsələni qapatmağa çalışırlar. Amma belə yanaşma ilə problemi həll etmək olmaz.

Qərbin qüdrət qazanmasının əsas səbəblərindən biri budur ki, onlarda sosioloji elmlər inkişaf etdi. Bu elmləri yaratdılar. Ona görə Rəhbər daim “tovhidi ictimai elmlər, sosiologiya...” deyir. Bəziləri isə bunun nə olduğunu başa düşmürlər. Deyirlər: “Hə, Ağa fəlsəfə deyir. Fəlsəfə vəhdəti-vücuddur. Allah lənət eləsin, bu haramdır”, — və məsələni bununla bitirirlər.

Bəzən özünütənqidə də bu cür yanaşırıq: tənqidə cavab vermək əvəzinə tənqidin özünü tənqid edirik. Tənqid olundumsa, rahat şəkildə qapını bağlayıram. Kimisə tənqid edirəm, görürəm ki, çox əl-qol atır, deyirəm: “Allah

lənət eləsin, o kafirdir”, — məsələ də bununla bitir. Daha nə deyə bilər? “Kafirdir, Ağa dedi kafirdir”.

Biz bu məsələlərə nə qədər girmişik? Hansı yeni nəzəriyyəni irəli sürmüşük? Nə vaxt öz dövrümüzün problemlərinə özümüz daxildən baxacaq və öz təhlilimizi verəcəyik? Yoxdur.

20 Yanvar məsələsi bir müsibətdir. Azərbaycan Sofiya robotunu gətirir... Sofiya robotu haqqında dəfələrlə danışmışam. Baxın, bu nə idi? İnsanın robotlaşması, robotun insanlaşması... Bunların arasındakı sərhəd haradadır? İnsanla biotexnologiya arasındakı sərhəd haradadır? Biz bunu müəyyən etməliyik, amma indiyədək etməmişik.

Mən çox təəssüf edirəm ki, hövzəyə çox gec gəlmişəm. Bunu etmək üçün insan Quranı və Quran elmlərini öyrənməli, öz etiqadını möhkəmləndirməlidir. Eyni zamanda əqli elmlərlə — fəlsəfə, tarix və Qərb sosioloqlarının fikirləri ilə — tanış olmalıdır. Mən 20 Yanvar məsələsi haqqında düşünəndə bəzən ürəyim sıxılır. Bu şəkillərə baxıram, ürəyim sıxılır. Bu şəkillərin hansına baxanda insanda şücaət yaranır, insan öz gələcəyini qurmaq istəyir?

Halbuki Bastiliyanın alınmasına baxsanız, elə də böyük bir hadisə baş verməyib, amma insanın içində elə bir ruh yaranır ki, sanki gedib bütün Parisi, bütün Fransanı fəth etmək istəyir.

Varfolomey gecəsini isə bu şəkildə təqdim etməyiblər. Niyə? Çünki Varfolomey gecəsindən bir məktəb yaratmaq istəməirlər. Göstərmək istəyirlər ki, bu, məzhəbi müharibə idi və məzhəbi müharibə pisdir. Buna görə də hər iki tərəfdən dəhşət içində olan insanları göstərirlər.

Amma Böyük Oktyabr İnqilabı haqqında bu cür təqdimat vermirlər. İnsan ona baxanda şücaətə gəlir, sanki gedib Moskvanı yenidən fəth etmək istəyir. 20 Yanvar haqqında bunu etmişikmi? Bunu kim edəcək? Heç olmasa, onun nəzəri bazasını hazırlayaq. Bizim problemlərimizdən biri budur ki, nəzəriyyə ilə praktika arasındakı əlaqəni kəsmişik. Qərb bu mərhələni keçib. Qərb həkimlərini Hindistana göndərirdi; onlar orada təcrübə keçir, sonra geri qayıdıb nəzəriyyəsini hazırlayırdılar. Həmin nəzəriyyəni bizə verdilər, biz isə nəzəriyyənin içində dövrə vururuq: nəzəriyyədən nəzəriyyəyə, nəzəriyyədən yenə nəzəriyyəyə... Heç nəzəriyyəni də əmələ çevirmirik.

IV hissə — Şücaət, siyasət və 20 Yanvara baxış

Hətta bu gün, təəssüflər olsun ki, hövzə dərslərimizdə də həmin problemlə yaşayırıq. Ancaq nəzəriyyə üçün oxuyuruq; nəzəriyyə nəzəriyyə üçün qalır. Bunu nə vaxt əməli müstəviyə keçirəcəyik? Ümumiyyətlə, bunu necə həyata keçirəcəyik? Biz bunun üçün bir strategiya hazırlamamışıq. 20 Yanvar məsələsində bizim sözümüz nədir? Mən dostlardan, qardaşlardan soruşuram: bizim

nə sözüümüz var? Nə edə bilərik? Necə edək ki, yenidən Zərrintac kimiləri bizə hakim olmasınlar?

Fatimə Zərrintac iranlı bir baby idi, əxlaqsız idi. Deyirlər, İran düşmənidir-filandır, amma belə məsələlər ortaya çıxanda tez dost-qardaş olurlar. İndi də onun şilləsini yeyirik, hələ də bunun təsirini yaşayırıq. Bəs sərhəd haradadır? Nəzəriyyə ilə praktika arasındakı əlaqə haradadır? Bəziləri də deyirlər ki, “bəziləri siyasətdən danışdığı üçün insanlar dindən uzaqlaşır”. Bu adam öz dövründən iki yüz il geridədir. Bilmir ki, son yüz ildə hansı inqilablar baş verib. Mən təkcə siyasi inqilabları nəzərdə tutmuram; cinsi inqilabları, elmi-texniki inqilabları da deyirəm. Onun ümumiyyətlə bu hadisələrdən xəbəri yoxdur. Çünki qədim alimlər bunu deməyiblər və məsələ də bununla bitib. Müqəllidin — təqlidçinin — isə söz deməyə şücaəti çatmır. Deyir: “Birdən filan Ağə deyər ki, sən kafirsən. Onda mən nə edəmə? Mən bədbəxt olaram”.

Şücaət!

Avropada, Praqa universitetlərində, yaxud Parisdə elə bir mühit var idi ki, tələbələr mübahisə edirdilər, amma dərhal bir-birlərini kafir elan etmirdilər. Düzdür, Yan Qusu yandırdılar, Kopernik və başqaları ilə bağlı hadisələr oldu... Amma bununla belə, söz demək şücaətini tapırdılar. Bizdə isə bu şücaət hələ yoxdur. Biz öz ölkəmizin gündəlik məsələlərini heç olmasa təhlil etməyə belə qorxuruq. Yenə deyirəm: 20 Yanvar məsələsi bizim

keçmişimizi gələcəyimizə bağlayan bir məsələdir. Necə olur ki, tarixçi Maykl Smit bunu görür, bunu bilir, amma bir Azərbaycan tarixçisi bilmir ki, 20 Yanvarda ictimai ruha hərəkət verən İmam Hüseyn (ə) idi? Bu necə olur?

Niyə? Çünki ya qorxurlar, ya da vəzifələrindən uzaqlaşdırılacaqlarından çəkinirlər. Bir politoloq var idi — Aleksandr Melixov. Soyadına baxın, o, rus ailəsindən deyildi. Liberal düşüncəli bir adam idi, amma gözəl bir söz demişdi. Deyirdi ki, ya biz bunları beynəlmilləlik məhlulunda, tolerantlıq adı altında əridəcəyik, ya da...

Bizim isə buna cavab verməyə sözümüz yoxdur, çünki əslində nə baş verdiyini bilmirik. Ya təhdid edəcəyik, ya da onları öz içimizdə əridəcəyik. Bu gün bunun nəticələrini aydın şəkildə görürük.

Bu gün tolerantlıq şüarının verildiyi cəmiyyətdə 20 Yanvarın yeri haradadır? Əsla yeri yoxdur. Biz hər il sadəcə gəlib gül qoyacağıq, “Allah rəhmət eləsin”, “şücaətli övladlarımız”, “genosid”, “faciə”, “Qara Yanvar”, “dəhşət” deyib keçəcəyik. Bəhrəsini bu xalqın düşmənləri aparacaq.

Lakin biz 20 Yanvara bu cür baxmamalıyıq. Ona bir qəhrəmanlıq, kimlik, azadlıq rəmzi kimi baxmalıyıq. Əslində, mən bu sualı verirəm: bu gün Azərbaycanda müxtəlif şüarlar səsləndirilir — tolerantlıq, postmodernizm və sair. Bəs dinin yeri haradadır? Dinin bir həqiqəti varmı? Yoxdur. Bunların hamısı geniş bəhs tələb

edir. İndi vaxtınızı çox almaq istəmirəm. 20 Yanvar hadisəsi bunun sadəcə cüzi bir hissəsidir. 20 Yanvar buna toxunmaq üçün bir bəhanə idi. Onların nəzərində dinin həqiqəti yoxdur. Hətta desələr ki, orta məktəbdə dini təbliğ edəcəyik, bu, texnokratların baxışına görədir. Çünki texniki tərəqqi insanı mənəvi rahatlığa çatdırı bilmədi. Onlar üçün din insanı müvəqqəti rahatladan bir “Məlikməmməd nağılı”dır. Onlar üçün fərqi yoxdur: babilikdir, şiəlikdir, sünnilikdir, vəhabilikdir, xristianlıqdır, yoxsa yəhudilikdir. Əsas odur ki, insanı müvəqqəti sakitləşdirsin. Biz hələ Azərbaycanda hansı şəraitdə olduğumuzu tam dərk etməmişik. Tələbələr bunlar haqqında ciddi düşünməlidirlər. Mən çox xahiş edirəm ki, xüsusilə gənclər və dostlar birinci növbədə etiqadi bəhsləri möhkəm öyrənsinlər.

Əgər biz Quran və hədisdən bu həqiqətləri çıxara bilməsək, doğru yolu tapmaq mümkün deyil. Mən istəyirəm ki, bu insanlar azmasınlar. Əqli elmlər üzərində möhkəm işləsinlər, Azərbaycandakı vəziyyəti diqqətlə izləsinlər, nəzəriyyə irəli sürsünlər və qorxmasınlar.

Mən yenə deyirəm: hər biriniz boynuna qalstuk bağlayıb vətənpərvərlik şüarı verənlərdən çox-çox ağıllısınız. Sadəcə bizdə şücaət yoxdur, qorxuruq. Birdən deyərlər: “Radikaldır”. Birdən deyərlər: “Sən də, məsələn, tərsinə gedirsən ha”. Birdən deyərlər: “Sən vətəni sevmirsən”. Qorxuruq. Allah hamınıza kömək olsun.

V hissə — İslami oyanış və Aşura mədəniyyəti

Baxın, oyanışla dirçəliş arasında fərq var. Biz milli və İslami oyanış dedikdə, bu, hələ oyanış dövrüdür. Bu, bir növ bərzəxdir. Yəni insanlar artıq ayılıblar. Onlar İslam mədəniyyətinin qoyduğu təsir nəticəsində meydana gəlirlər.

Amma bu prosesdə idarəetmə — müdiriyyət — olmasa, yenidən zərbə yeyərlər. Yəni “İslami oyanış” o demək deyil ki, camaat toplaşıb dərhal İslami hökumət qursun. Xeyr, bu, o demək deyil. Bu, oyanışdan sonrakı dirçəliş mərhələsidir.

Biz ərəblərdəki İslami oyanışdan danışarkən nəzərdə tutulan budur ki, onlar 50–70 il əvvəlki kimi meydana sırf liberal və ya millətçi şüarlarla gəlmirlər. İndi onlar İslami şüarlarla, “Allahu-əkbər” sədaları və hicabla meydana gəlirlər. Burada artıq bir ruhaniyyət var və bu, məhz İslami oyanışdır. İndi bu prosesin düzgün idarə olunması mühümdür. Əgər idarəetmə düzgün qurulmasa, təşəbbüs yenidən qarşı tərəfin əlinə keçər. İdarəetmə düzgün qurularsa, bu oyanış dirçəliş mərhələsinə keçər.

Azərbaycanda 1990-cı ildə baş verən hadisə, əslində, bir İslami oyanışdır. Mənim buna dair dəlillərim var və onları bəyan edəcəyəm.

Bir dəstə insan öldürüldü, şəhid oldu — daha doğrusu, onların sayının 130-dan 170-ə qədər olduğu təxmin edilir,

700–800 nəfər isə yaralandı. Hadisələr sürətlə digər məntəqələrə də yayıldı.

Mən vaxtilə bir məqalə görmüşdüm və o, mənə çox maraqlı gəlmişdi. Bu, Corctaun Universitetinin professoru, həm də azərbaycanşünas olan Maykl Smitin məqaləsi idi. O, Azərbaycanda baş verən hadisələri çox gözəl təhlil edir. Yəni bəzi tarixçilərimiz kimi təhlil etmir ki, yaxşı olanda “mən dedim, mən etdim”, pis olanda isə məsuliyyəti başqasının üzərinə atsın.

Maykl Smit Məhərrəm və Aşura mədəniyyətinə diqqət çəkir. İndiyədək, insafən, bizim tarixçilərdən biri bu nöqtəyə toxunubmu? O deyir ki, biz hadisələri təhlil etdik və gördük ki, 1990-cı ildə, yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə insanlar öldürüldükdən sonra, sonrakı iki gündə xalq küçələrə Aşura və Məhərrəm mədəniyyətinin təsiri ilə axışdı. Gördük ki, burada qadınlar bayatı deyir, kişilərdən bəziləri isə sinə vururlar. Məscidlər siyasiləşdi və ruhaniyyət meydana gəldi. Bu, Azərbaycandakı Məhərrəm mədəniyyətidir.

VI hissə — Məhərrəm mədəniyyətinin ictimai təsiri

Bayatı özü bizdə aşiq sənətinin bir növüdür. Aşiq sənəti indiki aşıqlardan çox fərqlidir; o, Əhli-beyt məhəbbətindən təsir alan irfani incəsənət növüdür.

Bayatıda İslami mədəniyyət, xüsusilə Məhərrəm mədəniyyəti çox qabarıqdır. Bəzi şeylər insana təhtəlsüür təsir edir. İnsan özü də hiss etmir, amma həmin şüur onu meydana çəkir. Ola bilər ki, geyiminə baxıb deyəsin: “Bu, tamamilə qeyri-İslami geyimdir”. Amma İslami məfkurə illərlə onun zatında və canında olduğu üçün onu meydana çəkib.

Bu mənada deyirəm ki, bu, İslami oyanışdır. Bu, mənim sözüm deyil; xaricilər bunu belə təhlil edirlər. Təəssüf ki, biz daim bu nöqtələrdən uzaq olmuşuq.

Məscidlər siyasiləşdi... Necə siyasiləşdi? Şəhidləri məscidlərə gətirirdilər, içəri daxil olarkən şüarlar verirdilər. Axundlar, mollalar çıxış edirdilər. Hətta Allahşükür Paşazadə deyirdi ki, əgər Sovet ordusu ölkədən çıxmasa, bura onlar üçün ikinci Əfqanıstana çevriləcək. Siyasiləşmə necə olur? Məhz belə.

Baxın, maraqlı bir kitab var, “Rusların Qafqaz işğal tarixi”. Maraqlı kitabdır. Orada deyilir ki, ruslar ilk dəfə çar dövründə Azərbaycana daxil olanda elə bir vəziyyətlə qarşılaşdılar ki, buradakı Aşura və Məhərrəm mədəniyyəti ilə müəyyən qədər tanış olduqdan sonra heç bir müvəffəqiyyət əldə edə bilməyəcəklərini düşündülər. Doğrudan da, ilkin döyüşlərdə zərbə aldılar.

Həmin kitabda deyilir ki, bir dəfə ordu hissəsi Qarabağda bir kəndə daxil olur və görür ki, üç nəfər gəlir. Rus əsgərləri silahlarını atıb qaçırlar. Sonra məlum olur ki,

həmin üç nəfər ulaqla dəyirmədən un üyüdüblə gətirmiş. Bunlar isə qorxudan silahlarını atıb qaçıblar. Amma sonra nə baş verir? Bir təbəqə — mən burada bəzi yerlərin adlarını demirəm, üzr istəyirəm — öz namusunu, var-dövlətini qorumaq üçün rus çarına üz tutur. Bir xan öz namusunu və hakimiyyətini qorumaq üçün adam göndərir. Əlində şərəblə Pyotrun yanına daxil olur, onun ayaqlarını öpür ki, ərinin içəri girməsinə icazə versin.

İçəri girdikdən sonra nə deyir? “İcazə ver, mənim bu hakimiyyətim qalsın”. Deyir, qalsın... Bu, faciəlidir.

Baxın, burada iki fikir toqquşur: bir tərəfdə var-dövlət, sərvət və dünya, digər tərəfdə isə Məhərrəm və Aşura. Bunlar bir-birinə ziddir.

Əlbəttə, ziddiyyət o mənada deyil ki, bəzən bizə yeridildiyi kimi, biz də təkrar edək: bu dövlət dünyəvidir, yoxsa dinidir? Bu, düzgün yanaşma deyil. Bunu belə ifadə etmək olar: tovhididir, yoxsa qeyri-tovhididir? Bax, onda mənə tapır.

Yoxsa bir xristianın və ya başqasının qurduğu dövlətlə İslami dövlət arasında fərq var. Hətta “İslami dövlət” iddiasında olanlar arasındakı əsl fərq də budur: tovhidi, yoxsa qeyri-tovhidi?

Qeyri-tovhidi fikrin nəticəsi budur: insan öz namusunu çarın yanına göndərir ki, qüdrət əlində qalsın, hakimiyyəti əlindən çıxmasın. İşğalın səbəbi də bu oldu. Yəni biz zərbəni İslami təfəkkürdən almadıq. Biz zərbəni iki

şeydən aldıq: birincisi, əlimizdə olanlara — dünya malına — həddindən artıq bağlılığımızdan; ikincisi isə... Mən bunu ayrıca bir bəhs kimi açıram. Din siyasiləşəndə bu, istər-istəməz cəmiyyətin idarə olunması üçün bir düstura çevrilir. İnsan yalnız fərd deyil. Biz özümüzə qapanıb Mauqli kimi dağlarda yaşaya bilmərik; bu, bir nağıldır. Biz cəmiyyətin tərkib hissəsiyik. Deməli, dini cəmiyyətdən ayırmaq mümkün deyil.

VII hissə — Bitərəflik və cəmiyyətdə məsuliyyət

Dini cəmiyyətin idarəsindən ayıranda bunun təsiri belə olur: insan liberal yetişir, insan sekulyar yetişir, amma din iddiası pərdəsi altında. Yəni dini bu mənada cəmiyyətdən ayırmaq mümkün deyil; sən istəsən də, istəməsən də. Mən həmişə bu sözü təkrar edirəm. Özünə siyasətin əlifbasını mənimsəməyə icazə verməyən, hətta siyasətin adını belə özündən uzaqlaşdıran şəxslərə, ruhaniyyətə deyirəm: Həzrət Əlinin (ə) yanına bir nəfər gəlib deyir: “Bizim tayfamız iki-üç hissəyə ayrıldı: bir dəstə səni dəstəklədi, bir dəstə sənə qarşı çıxdı, bir dəstə isə bitərəf qaldı”. Ağa soruşur: “Bəs sən hansı dəstədənsən?” Deyir: “Mən bitərəf qalanlardanam”. Buyurur: “Bəs niyə xəyanət etdin?” Yəni insan öz bitərəfliyi ilə əslində hansı düşərgəni gücləndirir? Sən istəsən də, istəməsən də, bu cəmiyyətin bir üzvüsən. Deməli, cəmiyyətdə baş verən proseslərə münasibət bildirməmək də özlüyündə bir mövqedir və insanı həmin proseslərin nəticələrindən

kənarda saxlamır. Məhz buna görə də cəmiyyətdə baş verən mühüm hadisələrə laqeyd yanaşmaq sonradan onların nəticələrinə müdaxilə etmək imkanını da məhdudlaşdırır.

Baxın, hadisə burada yarandı və bu böhranın idarə olunması laqeydliyimiz ucbatından bizim əlimizdən çıxdı. O vaxt Amerikada Corc Buş çıxıb dedi ki, Qorbaçovun başqa çarəsi yoxdur, gərək ordu yeridilsin. Yaxud, Türkiyənin xarici işlər naziri Məsud Yılmaz nə dedi? Dedi ki, bu, Rusiyanın daxili işidir, biz buna qarışa bilmərik.

Amma böhran artıq elə bir həddə çatanda ki, onun idarə olunması qeyri-mümkünləşdi, hadisəyə müdaxilə etdilər və deməyə başladılar: “Biz də sizin yanınızdayıq”. Zənnimcə, üçüncü mərhələ 1990-cı ildən bu yana davam edən prosesdir. Bu İslami oyanış, istəsək də, istəməsək də, mövcuddur. Yenə deyirəm, o, hələ dirçəliş mərhələsinə keçməyib.

Biz baş verən bu hadisələrə üç cür baxa bilərik:

1. Deyə bilərik ki, bunlar qəti şəkildə düzgün deyil.
2. Deyə bilərik ki, bunlar qəti şəkildə düzgündür.
3. Üçüncü mövqe isə bitərəf qalmaqdır.

Lakin hər üç baxış quru çərçivədən ibarət olmamalı, məsələyə bir-birinə düşmənçilik və ixtilaf prizmasından yanaşılmamalıdır. Oturaq, bəhs edək: dəlili nədir? Qarşı tərəflər öz dəlillərini bir-birinə bəyan etməlidirlər.

VIII hissə — Təkfirçilik və tarixi nəticələri

Təkfirçilik çox asandır. Mən səni təkfir edim, sən də məni. Bəs bunun nəticəsi nə olacaq? Qafqaz xalqları arasında mövcud olan bu ruhiyyə ona səbəb oldu ki, Çar Rusiyası dövründə 34 Qafqaz xalqı yer üzündən silindi. Niyə? Çünki bunların hamısı bir-birini təkfir edirdilər, qatə şəkildə rədd edirdilər. Çar Rusiyasının ordusu Dağıstana daxil olanda qumuqların hücumuna məruz qaldı və məğlub oldu. Sonra Çar Rusiyası çeçenlərlə qumuqları bir-biri ilə döyüşdürdü. Onlar bir-birini məğlub etdikdən sonra isə çeçen rəhbərini həbs etdilər və Sibirə sürgün etdilər.

Gəlin məsələni öz aramızda özümüz həll edək. Bəli, fikirlər müxtəlifdir. Baxın, bu gün Azərbaycandakı İslami müvəffəqiyyətə görə biz həm də 1990-cı illərə minnətdarıq. Hətta o vaxt meydana çıxanlar — mən üzr istəyirəm — dindən tamamilə uzaq olsalar belə. Niyə? Yenə təkid edirəm: çünki bu, İslami oyanış idi, dirçəliş deyildi. Bəzi şüuraltı, təhtəlşüur fikirlər onları meydana çəkmişdi. Yenə deyirəm, bunu mən demirəm; bunu azərbaycanşünaslar deyirlər və onların təhlilləri bizimkilərdən daha yaxşıdır.

Niyə? Çünki biz adətən təhlil edəndə istəyirik ki, “mən varam” düşüncəsi ilə təhlil edək. Amma onlar hadisəni təhlil edəndə istəyirlər ki, hadisəyə olduğu kimi baxsınlar

və müəyyən etsinlər ki, bununla mübarizə aparsınlar, yoxsa onu idarə etsinlər. Ona görə də mən bu gün Azərbaycanda baş verən hadisələrə 90-cı illərin davamı kimi baxıram.

İndi bizim rəftarımız necə olmalıdır? Müqabilə və idarəetmə olmalıdır, yoxsa kənara çəkilməliyik? Biz bunu belə asanlıqla deyə bilmərik. Tərəflər bir-birinə öz dəlillərini təqdim etməlidirlər. Elə olmasın ki, məsələn, 1918-ci il 31 Mart qırğınında Azərbaycanda ruhaniyyət daxilində ariflər, alimlər, fəqihlər də var idi, amma necə oldu ki, 12 min azərbaycanlı qətlə yetirildi, bir səs çıxmadı?

IX hissə

Mən, üzr istəyirəm, Manaf Süleymanovun “Azərbaycan diyarı Lahıc” kitabını oxuyanda gördüm ki, Lahıcdə böyük alimlər olub. Onlardan biri həm arif, həm də böyük bir fəqih olub. Hətta deyilir ki, naməhrəmlər görməsin deyə üzünə pərdə çəkərmiş. Amma ermənilər hücum edib Lahıca çatanda onlardan — həmin alimlərdən — əsər-əlamət yox idi. Yoxdur... Məcbur olub rslardan kömək istəyirlər.

Nə səbəb oldu ki, Bakının müsəlman əhalisi gedib ruslara sığındı? Sonra da həmin Mart qırğını... Nə səbəb oldu? Nə səbəb oldu ki, 30-cu illərdə... Mənim əlimə bir kitab düşdü. Çox ağırılı bir kitab idi, onu oxuyanda ağlamışam.

Azərbaycan kişilərini və qadınlarını Sibirə sürgün edir, qadınları öz kişilərindən ayrı saxlayırmışlar. Mən üzr istəyirəm, amma bunu deməliyəm, çünki bu, tariximizdir. Dövlət işçiləri yemək yeyən vaxt həmin qadınları soyundurub masanın altına salırmışlar. Mən bundan sonrasını deməyə utanıram. Bunu oxuyanda dəfələrlə ağlamışam.

Nə səbəb oldu buna? Ona görə yox ki, bəziləri deyirlər: “Radikal münasibət göstərməyək ki, qırğından qaçaq”. Bəs bunun nəticəsi nə oldu? 90-cı illər deyəndə mən məsələni sadəcə 170 nəfərin şəhid olması və ya 700–800 nəfərin yaralanması ilə məhdudlaşdırmıram. Xeyr, bu, bir hadisə idi. Hadisənin mühümlüyü ondadır ki, o, bir imperiyanın dağılmasında katalizator rolunu oynadı və çox güclü zərbə vurdu. Səbəb nə idi? Yenə deyirəm: Maykl Smitin dediyi həmin Aşura və İslam, Aşura və Məhərrəm mədəniyyəti. Biz bəzən yas mərasimlərindəki heyətləri kiçik bir şey kimi görürük, amma belə deyil. Onların təsiri fəvqəladədir. Yaxşı, bəs bundan sonra hadisələr necə davam edəcək? Hələ ki, bizim üçün qaranlıqdır. Ona görə deyirəm ki, biz tarixi sadəcə orada nə baş verdiyini bilmək üçün oxumuruq. Biz tarixi ona görə oxuyuruq ki, hadisələrin necə baş verdiyini, niyə məhz belə olduğunu və nəticəsinin nə olacağını bilək. Bizim bundan çıxardığımız nəticə nədir və bunun bizə nə faydası olacaq? Necə deyirlər: “Keçmişinə daş atanın gələcəyini topa tutarlar”. Mən bu tarixçilərdən, açığı, bir şey görmürəm. Yenə başlayacaqlar: biri deyəcək ki, Xalq Cəbhəsinin

radikal qolu, millətçi qolu günahkar idi; digərləri deyəcək ki, o, liberal olub, günahkar idi. Hey məsuliyyəti bir-birlərinin üstünə atacaqlar və dəqiq, təhlilə əsaslanan bir cavab ortaya qoymayacaqlar.

Mən sizə ruhaniyyət baxışını çatdırdım. İslam mədəniyyətini və xalqın şüuruna hopmuş Məhərrəm mədəniyyətini bizdən yaxşı bilənlər olarmı? Yox. Gərək biz bu baxışla, bu bucaqdan meydana girək və hadisənin təhlilinə bu baxımdan yanaşaq. Sonra da deyək ki, bundan sonra bizim vəzifəmiz nədir. Əgər biz bunu təhlil etməmişiksə, vəzifəmizi də düzgün müəyyən edə bilmərik.

Yenə deyirəm, 1990-cı ilin 20 Yanvar qanlı faciəsi xalqın tarixində bir iz qoyub. Dünya tarixində isə — mən deyirəm — Sovetlər Birliyinin dağılması kiçik bir məsələ deyil. 20 Yanvar 170 şəhidlə dünya tarixində hər halda bir təsir qoyub. Əgər düzgün istifadə olunmasa, xalqın əleyhinə gələcəkdə bir silah olacaq. Elə olmasın ki, məsələyə sadəcə “170 şəhid verdik, 700–800 yaralımız oldu, Allah bunu törədənlərə lənət eləsin” deyib yanaşaq və məsələ bununla bitsin. Gərək bu haqda bəhslər aparılsın, kitablar yazılsın. Bəzən görürsən ki, bir hadisə haqqında yazarkən böyükler hadisənin özünə 6–7 səhifə ayırırlar, amma həmin hadisənin təhlilinə, ondan əvvəl və sonra baş verənlərə 300–400 səhifə sərf edirlər.

Niyə? Çünki bu, çox mühümdür. Biz nəticə almaq istəyirik. Mən söhbətimi burada təqribən sona çatdırıram və bəzi

məsələlərə dərinədən girmirəm. Amma bəzi kitablar var. Məsələn, Valeri Demşitsin “Dağ Yəhudilərinin Tarixi” kitabına baxın. Orada yəhudi qırğınında bizi necə ittiham etdiklərinə baxın. O kitabın mütləq elektron variantı da var. Açın və həmin kitabı oxuyun.

X hissə — Son

Mən bəzi bəhsləri açmıram, çünki onları bu qısa müddətdə lazımı səviyyədə çatdırı bilmərəm. Yenə deyirəm, nöqsan sizdə deyil, nöqsan çatdırırandadır. Yəni qısa müddət ərzində hər şeyi izah etməyə qüdrətim çatmır. Amma belə düşünürəm ki, tələbələrımız — xüsusilə tarix üzrə oxuyanlar, eləcə də digərləri — bu bəhsləri bir qədər dini çərçivədən də araşdırsalar, çox mühüm olar. Əgər düşmənlə bizdə bu çərçivəni, bu zərurəti və Məhərrəm həqiqətini görürsə, biz niyə onu özümüzdə görməyək?

Arzu edirəm ki, məsələyə bu cür yanaşsınlar və bu cür təhlil etsinlər. İnşallah, Allah-Təalanın köməyi ilə tovhidi bir cəmiyyət quraq və İmam Zamanı (ə.f) sevindirən həqiqi bir cəmiyyət yetişsin.

Allahummə salli əla Muhəmmədin və ali-Muhəmməd və əccil fəracəhum.

20 yanvar 2019